

Euskalerriko ipuin txortatxo bat

J. M^o ETXEBARRIAK prestatua

1. Markinako ipuin eta siniskera bi

Norbegiatar batek batutako ipuin bat eta gertakizun bat dira. 1951-1952an batu zituen seguraski.

Lehenengoak ipuin baten biten bidez siniskera bat gordetzen du. Bigarrena gertakizun bat omen da madari lapurreta bat kontatzen du. Lapurrak ostutzeko ortua laua baino azkarragoak dira.

Ipuintxo hauek S. Onaindiak Karmengo Amaren Egutegia 1953 ale bakarreko aldizkarian argitaratu zituen, 39-40 orrialdeetan. Ale hori lortzea oso zaila da eta horregatik berriz argitaratzen ditut hemen. Idazkeran zuzenketa txiki batzuk egin ditut bakarrik.

1.1. Lapramendiko atsoa

Markiñan Artibai^oko auzoan atso zar samarra bizi ei zan, berau sorgiña esaten ebenez, eta izena eban Lapramendiko atsoa. Artibaiko auzoan Txabiñen etxean senar-emazte bi bizi ziran. Emaztea gorulari ederren bat zan eta bein baño sarriago apalostean, gizona oera joanda gero be goruetan geratzen zan gogor. Gau guztietan suburuko laratzean agertzen jakon katu zuri aundi

bat eta, ¡xpx, xpx! esaten eutzanean, uleak arro-arro eginda eta puzka, eltzera egingo baleu lez jarten jakon, eta gañera berba egin eta goruetan itxi ez. Emazteak esaten deutso gizonari jasoten jakona, ta gizona urrengo gabeen goruetan geratu zan, emaztea oera bialduta gero. Ostera be non agertzen dan esandako katua laratzean bera, ta ekin deutse barriketan: "Bixerrak eta goruetan?" Gizonak dirautso:

"Katua ta barriketan?" Gizonak sueteko illintia artuta jo dau katu ori lepazurrean; suburuko lara-tzean gora tximistea lez iges egin eban. Biaramon goizean non entzuten dan Artibaiko auzunan Lapramendiko atsoa elexakoak eraginda gerria ausita txarto dagoala.

1.2. Barrueta-Torreko ortulaua

Urteak dira esaten noana jazo zala. Barrueta-Torreko jaunak ortulau azkar bat eukan. Ortu arazoaten aurrerea bazan, ortu ingurura madari-usañean etozan mutil gazteai ankajokoa eraiteko be etzan makala. Batsuetan, anka-jasotea baño txarragoa zan gazteen saria. Bestela esan beiskue Barrueta-untz madari sasoyen jokerea euken Markiñar mutilek, madarien orde, baten baño sarriago lepoa ondo berotuta ekarri ebenak. Gauero gauero igarotzen zituen ortulauak orduen batsuk madaripeen baten ezkutauta; eta ara lapurretan etozenai narruko galantak emonda,

kentzen eutzen ostera etorteko gogo. Bein orraitio, Markiñako mutil bik lakats ederra sakatu eutzen ordulau orri. Gau baten kate zar aundi batzuk artuta eldu ziran biak Barruetako ortuaren ormetara; ba-ekien ortulaua madaripean egongo zala oi eban legez; baño gaba illun-illuna, eskua begien aurrean ikusi eziñekoa zan-eta ixilik batak goiko orma ganera eta besteak bekoarenera urten eben. Bertatik eta itzaltsu asi ziran alkar berbetan:

Goikoak: "Satanas". Bekoak: "Zer biok Barrabas". Goikoak: "Or madaripean dagon gizonori eroaik inpernura tatarraz".

Emen astenda bekoa kateak zaparrada baten sirrin sarran sirrin-sarran. Ortulauak: Koiñel! Zer dok au? Deabruek neu eroatera jatozak. Bazan ankotsa madaripetik etxera. Orduan jatsi ziran mutil biak ortura, jan eben nai beste madari ta kolkoak ondo beteta Markiñara joan ziran adurra dariola ta barrez ortulauaren lepotik.

2. Altzoko ipuinak

Herria: *Altzo*

Lekukoak: *F.S.S. eta J.M.S.S.*

Lehenengoa Bedaion jaioa da baina gaztentandik Altzon bizia.

Bigarrena, Altzon jaio eta bertan bizi dena.

Adina grabatzerakoan: zaharrenak 71 urte eta besteak 40 urte.

Grabaketa fetxa: 1990-IX-9

Biltzailea eta traskribatzailea: J. M^o Etxebarria.

Traskribaketa era nasai xamar baten eginda dago.

2.1. Sorginak eramandako gizona

Oi da ba, botiketan bidali omen tzuen bat oso mendi itxi batetik, mendi itxi batetik, eta Alegia etorri da illuntzen. Illun bixten, baijoa etxea, da atzetik seika astan zaizkio. Da "nei seittu bear dionak korri in bearko'ik". Da urduan gelditu omen tzan parada baten, errotan, Alegiko errotan, da geo andikan berriz ematen omen dio korrika, berriz. Da ala beti goa abittu zanen bee burue akabo. Eskatu omen due, aident artu due sorginek, eaman, da andik urrungo goizen Uarteko txabola baten, karron azpin bee burue ezautu. An billatu omen tzuen, da ibilli omen tzien bille; arek ikuste'omen tzittun, ikuste'omen tzittun, ikuste omen tzittun

bille zebiltzenak, da ue ez omen tzun inork ikusten.

Nundik noa ba mendi oitan. (Nie esauna da gizon oi bai. Bera ere oain Seguran bizi'a)

2.2. Sorgina haur jaio berriari kalte egiten

Beno mandazain bat bizi omentzan beste erri batean lanean. Beno, ai omen tzan bere etxetik aparte. Eta kaoe, bera lanen ai zan tokie, bea lanen ai zala, bere famili, andrea aurdun omen zeukan. Aurdun zeukala ba, bai, etxe artako etxeko-andrea eta bere alaba, sorginak izan. Eta, aurretik bea enteatu baiño leno, aurretik, esan omen zion etxeko-andrek "ire andrek umea izan dik". Eta bera orduan

ba gelditu, oso moskeatu, edo zeatu, arritu. Eta zer egitte'otte zuen akordauta omen zeon. Gauero, ibiltzen ziala ateata, ta sorgin ote zien. Eta ordun, gau'aten pentsatu omen zun, ba, bere sukaldeko exeri-aulkian lo egin bear zula. Eta "zergatik?". Eta "ez, nik gaur, emen lo egin bear det". Ta ordun, ba gauero beti bezela, ba, ama-alaba oiek, ateatzeko prestatu die. Baiño ikusterik nola etzuan nai, ba zoztorratzakin lo ote zeon eo ez, zulatu; eta besteak aguantatu egin zulatutakoan. Eta lo itxura egin zuen. Eta orduan ba, suaren azpitik edo, ukendu bat atera, larrubixin jarri eta igurtzi, eta onela esan omen zuten: "ba emendikan, aren, ue bizi zen etxea oinbeste denbora jon, laiño gu'zin azpitik eta sasi guzin gainetik; eta oinbeste denboran bueltan etorri". Orduan, aiek igurtzi eta yeu! atea omen zien tximiniatik. Eta mandazai arek aiek egin zuten zea bea baiña demboa azkarragoan, demboa gutxiagoan, eta esanez, "laiño guzin gainetik eta sasi guzin azpitik". Eta karo, aiek baiño lenago iritxi zen aunta. Eta karo, aiek jon eta bere umea itto naiean, eo katuaren atzamarra bezela zeatu, eta ate zirrikitutik, ba umea arramazkatzten. Ta mandazai arek ordun, itai bat artu ta, jo ta da! moztu besoa. Eta kao, geo bueltan ba, aiek baiño lenago etorri zen, eta

berriz ba lengo asentun, ba lo itxure egiten jarri. Eta, aiek etorri zianen, ba, beak aiek arrittuta "joño!, uaindik emen tzeon lo au". Eta ezta, baiña bere seiñalea billatu zien; sasi guzien azpitik esan zulako, dena urratuta zegon. Ordun, ba, urrungo goizen ba gaizki, andre ori besoa moztuta. Ta gaizki somatu zunen ba, andre orrek onela esan omen tzion ba: "ik leno nii besoa moztu didak". Eta beno beak in zula. Eta bereala ill omen tzan sorgin zar ori.

2.3. Gerreroa, emazte zintzoa eta morroi gezurtia

Beno orren zea gerrero; beno ze gerrero baten, beno, gerrero bat, bere andrea utzi, beno gerrera joan zan, eta bere andrea etxean utzita. Eta beren morroiak zaintzeko utzi zittun, ezta? Orduan bere morroi batek andre orri kalte eginaz edo, bere ondo ez ikusiz, ba, nagusiari mezu bat bialdu zion, ba bere andrea gaizki zebillela, beste batzuekin eta abar, ezta? Orduan nagusiak zeatu zun, ba gerran zebillen tokitik, ba ori iltzeko. Orduan eman zion iltzeko, eta bere bi begiak zeatzeko, ekartzeko. Eta klaro, bere andrea aurdun zegon, eta, basamortura eraman eta iltzeko zeatu zanean, ba nola bera gezurretan zanez, ba ezin zuan, ez zion agintzen barrenak iltzea. Eta pentsatu zuen txakur bat, eo ani-

mali bat ill eta aren begiak eamatea. Baiño agindu bat emanez, ba bere andrea, edo andreari agindu bat emanez zeatzeko nola zeon ordena iltzeko. Eta orduan ba an bizi izandu zan, bere aurra izan eta, basauntz batekin azi zun bere aurra, basauntzaren esneakin, ezta? Eta ala zeola, urteak igaro ondoren, ba nagusioi gerra bukatu ta etxera itzuli zanen, ba bein iizera irten zirán. Eta kasualidadez, ba mendi ortara edo zea ortara joan zian ordun ba, an zeiltzala, ba basauntze, beno, eizen zeiltzela ba, basauntz oi ikusi eta tiratzea edo zea bazijola ba, entzun zuen "ez tiratzeko". Eta aren atzean zeon, ba, emakume bat, eta aur, ume bat. Eta bea arrituta ba, galdetu zion a ber zein zan. Eta bere gizonaren izena esanez, alakoan andrea zela eta, ordun ba alkar ez zuten ezagutzen, baiña ori esan zionean, ba, "joño!", arrittute. Eta "nik iltzeko esan nun". Ta "bai", baiña orduan bere morroia, iltzeko esandako oi, alboan zunez, ba esan tzion ze gertatu zan, eta gauze ba nola gezurre esan tzun, da oi, ezta? Orduan bere morroia, nagusiak eman tzion zigorra iltzeko, edo il zuan. Eta atzera itzuli zan nagusiarekin bere emaztea.

2.4. Bedaioko mandozaina eta lagun illa

Bai, beno, Bedaion mandazai bat lanean aittu urte askon, iru

urten edo lanen aittu, e? Eta klaro, beak izan bear tzun andrea maixtra, ezta? Eta mandokin lanen aitzen zela, ba, beti, baten da besten, ordun oso maldizientea. Eta, elizara bein ere juten etzana, eta ordun beine, goizeko lauetan, ba mandok goernatu in bear izaten zittuzten lanea joateko. Eta bein orrela mandok goernatzea joan tzanen, ba, topatu omen tzun, beno, bere lagunik aundina, izandakoa, ilda zegola, an, mandoaren aurren, ganbela aurrean, ta, arrittu ere, ta ikuttu ere omen tzun. Da seko ikeatu eta gero, "ze pasatze'zitaion". Ta "au ta au" gertatzen zitzaioela. Ta andikan aurrea ba nola elizea asi omentzan, eta komunioa artzen, eta len oso, ta bere bizimodu oso alde batetik bestea, oso aldatu. Au gue osaba baten etxen eon zen.

2.5. Marimuko

Beno, guk "Marimuko" emen esaten diou ba izar bat bezela, baiño argi bat aundiagoa, aurren enbor bat bezela, eta atzen sue bota, suten dena. Ba, jenealen, ba, mendi batetik bestera. Ba, batzutan Txindoki aldea joaten da, eta bestetan, Burumendi aldetik Txindokira. Ta bestetan Txindokitik Burumendi aldera, ezta? Eta ordun, ba emengo oiture, nik aittu det lendik, ba, beti, zein aldetaa joaten dan. Santa Krutzetan, udaako Santa Krutze-

tan, ba, beti udara guzin trumoiak alde artatik atakatzen du. Ba, Txindoki aldea juten bada, ba Nafarroa aldetik trumoia. Eta Burumendi aldetiken, ba, Bizkaia aldea edo Araba aldetiken trumoia, ola, ola. Eta, oi askotan aittu izan det.

Marimuko: argi bat, bai izats bat balitz bezala, sue dula, juten dena, su bat, gaben ilusitze'eu dena, askotan ba gaben ikuste'ana, ez da egunez ikusten.

2.6. Mateo Txistu

Bueno Mateo Txistu, askok jakingo dezue orren ixtorie.

Bueno, Mateo Txistu apaiz bat omen zan, eta Meza ematen ai zala, beak eizeako afizio aundie zunez, mez'erdiko momentuan, ba, bere txakurrek eliz atarian. Erbia altxa, ta somatu omen tzun. Ordun utzi meza, eta ba aren eizea erbi seika, eta arrezkeoz esate'dute or dabilela beti bi txakurrekin. Aizeotsa eta geroz, ba emen ez? Da ori askotan aittu'et. Altzon ere, beti, artzaiei ere bai, artzai bati ere bai, beste bati ere bai... Eta goizaldea ba, igual, bealdiko aize otsa ta arbolei beidatu ta ostoi moitzen ez. Eta aize otsak eta gero bi zakur zaunka bezela, "kin kaun, kin kaun", da, pasa ta pasa ta akabo". Ta andik aurrera, geio ezer ez. Ordun ba beti esaten dute, ba askok, topatu zaila, ba Mateo

Txistu. Ta batei baño geiagoki gertatu zaiela oi aittu'et.

2.7. Lamitegia

Ba erreka ondon izate'die ba lamitegik. Lamitegi, ba soro arek izena dauke Lamitegi, eta Bedaion ere badao, bueno, Ugartetik gora, etxe bat Lamitegi esaten zaiona, Lamitegi izena duna.

Jeneralean erreka ondoan, eta lixoa jotzen aitzen zien, arropa jotzen aitze'zien, jeneralen sorgiñek zeatze'zien tokik...

Gauen bai, jeneralen beraiek, lamik, ba, Lamitegia. Orregatik deitzen da izena. Lamik ba sorgiñek, jendek lixoa, ba arropa garbitzeko, (guk lixoa esate'diogu, arropak garbitzea ezta?), oietan jenealen izaten zien ezta? Eta toki askotan, ba, erreka ondota, ba Lamitegi. Areatik du izena ba Lamitegi, ezta?

Nik aittu det emakume itxure, ezta? Emakume normal baten itxure, e?, batzuk baita ere, aittu det anak eozein forman, katuan, paton formak izate'zittuela ere bai. Baiño baita ere aittu det, ba, lixoa jotzen eo ai omen zan gizon bat zijoala, zea biurritu ezinik maindire, ezta? Ba, bestea etxea, eta ba topatu zunen, esan ziola, "i eldu yok au ezin diat biurritu. Eta eldu yok ortik, alde artatik biurritzeko". Eta biurritzen asi, eta maindiren forma rau! Baiño ote, ote biurtu, otea biurtu eta atzapar guztik zulatu zizkiola.

3. Arantzako ipuin bat

Ipuintxo honek ere siniskera bat biltzen du. Arantzako amona batek kontatzen zuen. Eta amona horren iloba bati bildu nion 1979-1981 bitartean. Amona horrek 80 urte zituen orduan eta M. Jose Alzuriri bildu nion. Idazkeran bertako berezitasun batzuk ebakeran jaso ditut.

Arrozti zuloko garraxiak

Nare amatxik erratten denez au ezta kontua. Au Arantzan su-bertutako ixtoria da.

Bein batin bere aizpa bat jua-marra'men tzen bertze aizpa baten itxera, unek aurra izana bai zun, ta arei lanak egitten la-guntzera. Bere itxin (Merzedesen itxin) relojua geldittuta omen tza-
gon ta goizin goiz abittu'men tzen lau t'erditako meza entzute-ra. Au urrirun pastu zen ta len urriruko illaute guziyin iganditan goizko lau t'erditan meza ema-tten tzen gero izturik egizira jauaiteko.

Mertzedesen baserria agitz urrutti zagon erritik ta izugarrizko bide luzia egin ta gero or aditzen

'men ttu sekulako garrexik beko erre'zokun.

Beko erre'karen ondun zulo bat baita eta zulo artan, errattun-tenez, sorgiñak biltzen ziren.

Gab'artan, nunbatt, sorgiñ ok akelarrea zuten ta argi ezkillak yo arte ezin ziren ixildu; biño argi ezkillak yo zunakin batin garraxiek ixil ziren ta orduntxe emakumi au estu ta larri, polliki polliki, pari artan pastu zen, ia ankakin lurrik ukittu gabe, noski!, sorgiñak su-matzeko bildurrik. Buruko illik tente, izut demonio egiña.

Urrengo egunin erratten tze-nez, andik urbillin dauden base-rritik ere yende aunitzek adittu zittuzten garraxiek.